

Jan Kok, e. a., *Levensloop en levenslot. Arbeidsstrategieën van gezinnen in de negentiende en twintigste eeuw* (Historia agriculturae XXIX; Groningen. Wageningen: Nederlands agronomisch historisch instituut, 1999, 258 blz., f 35,-, ISBN 90 367 1155 X).

In deze studie pogen vier historici, drie Nederlanders en één Belg, inzicht te verschaffen in zogenoemde 'gezinsstrategieën', dat wil zeggen strategieën van individuele gezinshuishoudingen om op korte termijn economisch te overleven en, zo mogelijk, op lange termijn te investeren in opleiding en beroeps carrière van ouders en kinderen. Dit impliceert dat wordt nagegaan op welke wijze gezinnen en gezinsleden arbeid en arbeidsstatus trachten te verwerven en arbeidsomstandigheden proberen te beïnvloeden. Beperkingen en (nieuwe) kansen op de arbeidsmarkt zijn hierbij van cruciale betekenis, met variërende keuzes rond gezinsvorming, arbeid en vestigingsplaats van gezinsleden alsmede ten aanzien van rol en taakverdeling van individuen binnen gezinsverband. Richard Paping neemt daarbij de gezinsmigratie in de Groningse kleigebieden als arbeidsstrategie voor zijn rekening, Jan Kok de migratiepatronen in de provincie Utrecht, Eric Vanhoute bekijkt de veranderende arbeidsstatus van gezinnen in de Belgische Kempen en Ad Knotter de arbeidsparticipatie van Amsterdamse havenarbeiders. De bestreken periode varieert voor elk der vier studies, maar is geconcentreerd op de negentiende en vroeg-twintigste eeuw.

Hoewel dus de individuele gezinshuishouding als onderzoeksobject figureert, maakt het onderzoeksinstrument gebruik van geaggregeerde data, welke onttrokken zijn aan de registers van de Burgerlijke Stand. Informatie over geboorte, huwelijkssluiting, opgroeien en uitvliegen van kinderen en inkomensoverdrachten tussen de generaties wordt in deze aanpak verzameld aan de hand van zogenaamde cohortanalyses. Zo maken de studies van Paping en Kok gebruik van geboortecohorten die bestaan uit 'dwarsdoorsnedes' van in een bepaald jaar of periode geboren personen, terwijl Knotter en Vanhoute zich baseren op leeftijdscohorten waarbij personen in te onderscheiden leeftijdscategorieën geselecteerd worden. In zijn inleiding zet Ad Knotter uiteen welke bezwaren aan elk der beide methodes kleven en wordt ook anderszins verslag gedaan van methodologische en theoretische voor- en nadelen. In de vier studies zelf wordt de gekozen aanpak overigens nog eens uitgebreid geadstrueerd.

Het is ondoenlijk binnen het bestek van een beknopte recensie de zeer talrijke analyses en gevolgtrekkingen van de studies weer te geven en dit temeer waar van eenduidige resultaten niet of nauwelijks gesproken kan worden. Enkele gevens zijn nochtans vermeldenswaard. Zo laat Vanhoute de revolutionerende invloed zien van het opkomende fabriekssysteem, dat gaandeweg het op zelfvoorziening gebaseerde boerenbedrijf verdringt ten gunste van een loonstelsel dat resulteert in gezinsvorming op jongere leeftijd en een snelle bevolkingsaanwas. Was voorheen de generatie waartoe men behoorde de bepalende factor, erna blijkt het beroep basis van identiteit en solidariteit. Paping en Kok concentreren zich op veranderende regionale arbeidsmarkten en op de economische conjunctuur. Zo laat Paping de dramatische gevolgen zien van de agrarische depressie, die landarbeiders in de Groningse kleistreek vanaf 1880 confronteert met een verminderende werkgelegenheid en die velen dwingt tot landverhuizing naar Amerika. In Utrecht daarentegen, zo toont Kok aan, heeft de agrarische depressie veel minder invloed vanwege alternatieve werkgelegenheid in industrie en dienstensector. Er ontbreekt daarom lange afstandsmigratie en de migratie die zich wél voordoet heeft vooral te doen met een aanzuigende werking van steden in tijden van economische bloei en werkgelegenheid. Ad Knotter tenslotte toont aan dat werkgelegenheid en inkomen van losse en ongeschoolde Amsterdamse havenarbeiders in de eerste helft van de negentiende eeuw vooral

seizoenbepaald is. Daarnaast volgt deze specifieke sociale groep een strategie, waarbij de arbeid van vrouwen en kinderen onmisbaar is, evenals een frequent beroep op de bedeling.

Hoewel de vier studies op inventieve wijze de verzamelde gegevens analyseren en interpreteren en onze kennis van gezinsstrategieën ongetwijfeld hebben vergroot, kan toch bezwaarlijk van echt bevredigende resultaten gesproken worden. De cohortanalyses berusten immers op globale statistische verbanden, waarbij van achterliggende motivaties van gezinnen en gezinsleden vrijwel niets bekend is. De schrijvers signaleren dit zeer aanzienlijke bezwaar overigens zelf ook. Zo merkt Jan Kok in zijn eindevaluatie op, dat historici het concept 'gezinsstrategie' vooral daarom moeilijk weten toe te passen, omdat 'zij de oorspronkelijke strategische doelen van individuen en gezinnen alleen kunnen afleiden uit de eindresultaten van handelingen' (231). Verderop heet het, dat de auteurs zich 'realiseren ... dat ze met hun kwantitatieve exercities niet erg ver hebben kunnen doordringen in de dagelijkse praktijk van gezinnen in het verleden' (239). Het is daarom weinig verwonderlijk, dat de overladenheid van statistische verbanden en analyses de lezer tenslotte doet smachten naar een levende sociale realiteit, bevolkt door mensen van vlees en bloed. Anderzijds moet gezegd dat de wel degelijk waardevolle resultaten van het hier besproken boek, een verbinding kunnen aangaan met soms al beschikbare maar meestal nog te ontdekken informatie over individu, gezin en groep. Zeer terecht concludeert Jan Kok dan ook, dat de meest ideale situatie zou bestaan uit het aanvullen van de cohortanalyse met gegevens over economische en sociale verhoudingen enerzijds en die uit egodocumenten, rechtbankverslagen en kerkelijke archieven anderzijds (240). Een gemakkelijke weg zal dit zeker niet zijn, maar een bevredigend alternatief lijkt niet voorhanden vanwege de beperkte horizon van de kwantitatieve data-analyse en de noodzaak een heuse sociale geschiedenis van gezin en groep te schrijven.

Henny Buiting

H. E. A. Corsius, *Een vrij en bevrijdend leven. Een theologisch onderzoek naar de geschiedenis van de praktische en reflexieve arbeid der redemptoristen in Nederland in het licht van de subjectdiscussie in de theologie, 1833-1990* (Dissertatie Nijmegen, 1999, Kerk en theologie in context XXXIX; Kampen: Uitgeverij Kok, Nijmegen: Missiologisch instituut gelieerd aan de KU Nijmegen, 1999, 456 blz., f79,50, ISBN 90 435 0114 X).

Een vrij en bevrijdend leven is een theologisch proefschrift, ofwel 'een wetenschappelijke proeve op het gebied van de Godgeleerdheid'. De auteur is dan ook geen historicus. Toch verdient zijn werk besproken te worden in een historisch tijdschrift: tweederde deel van het boek beschrijft de geschiedenis van de redemptoristen met de nadruk op de activiteiten die deze congregatie vanaf 1833 in Nederland ontplooidde. De paters van de congregatie van de Allerheiligste Verlosser (CssR.) genoten in de negentiende en de eerste helft van de twintigste eeuw vooral bekendheid wegens hun volksmissies en retraites. Tijdens donderpreken werd de gelovige hel en verdoemenis voor zijn zondige leven in het vooruitzicht gesteld. Alleen biecht en bekering konden verlossing brengen. De redemptoristen waren de minder erudiete, meer op de praktijk en op het gewone volk gerichte tegenhangers van de jezuiteten. Na de Tweede Wereldoorlog en vooral na 1960 trad er een drastische verschuiving op in de houding en activiteiten van de paters. Zij omarmden uiteindelijk de bevrijdingstheologie en stonden in Nederland aan de wieg van de progressieve Acht Mei-beweging. De redemptoristen vervulden een nauwelijks te onderschatten rol in de katholieke emancipatie. Met hun volksmissies en het